

УДК 930.1.477:94(092)

Ігор Мохнатюк

Методологія історичних досліджень у спадщині І. Франка: здобутки українства у контексті європейської цивілізації

У статті аналізуються основні методологічні засади дослідження історичних процесів у творчій спадщині І. Франка. Підкреслюється думка вченого про необхідність застосування наукових методів у будь-якому дослідженні. Вивчено спрямованість наукових досліджень І. Франка та визначено принципи, які відстоював вчений, визначаючи суть та завдання історичної науки.

Ключові слова: Іван Франко, історія, народ, нація.

The paper analyzes the basic methodological principles of study of the historical processes stated in the creative heritage of Ivan Franko. The scientific opinion of I. Franko concerning the necessity to use the scientific methods in any study is underlined. The research areas of I. Franko as well as the principles advocated by scientist in defining of nature and problems of historical science are defined.

Keywords: Ivan Franko, History, Peoples, Nation.

Системний аналіз творчої спадщини Івана Франка дає підстави для постановки питання про відображення в ній історичної та історіософської проблематики. Доцільність вивчення цього аспекту зумовлюється низкою факторів. По-перше, неможливо дослідити історичні погляди того чи іншого діяча без розгляду повної картини об'єктивного та суб'єктивного існування у суспільстві, зокрема, в українському, ідейних та естетичних орієнтирів щодо історичного розвитку. По-друге, потрібно визначитися у підходах щодо трактування історії в інтерпретації Івана Франка, що вирізняється на загальному фоні, насамперед, світоглядними особливостями, а також своєрідним синтезом тематики, змісту його творів, що мали різнопланову спрямованість, але були проникнуті духом історизму. І, по-третє, назріла об'єктивна необхідність дати вичерпний аналіз кожного з них, всебічно відтворити реальну дійсність і визначити таким чином «історичну парадигму» життя і творчості вченого, який зробив заяву на історичне та історіософське розуміння суспільного розвитку і відповідне трактування його у своїх творах.

Літературна і громадська діяльність Івана Франка пов'язана з періодом національного відродження України, складовою частиною якого стало виокремлення української історіографії, поява фундаментальних праць з національної історії, насамперед перших томів «Історії України-Руси» М. Грушевського. У національній свідомості тогочасного українського громадянства, на думку І. Лисяка-Рудницького, простежувалося дві течії: а) так звана «малоросійська», що була зорієнтована на єдність з Москвою; б) «свідомого українства», яка прагнула до збереження та відновлення української самобутності» [4, с. 490].

Погоджуючись з О. С. Забужко, яка, до речі, одна з перших у сучасній історіографії звернулася до філософії національної ідеї як окремої інтелектуальної течії, треба зазначити, що попереднє століття стало епохою зміни орієнтирів в історичній науці, епохою полеміки навколо суб'єкта історичного процесу і, нарешті, перегляду методологічних засад історичного пізнання. Все це в поєднанні з глобалізацією світу, а відтак й історії в цілому, виводить на арену ряд взаємозалежних суб'єктів історичного процесу – особу, клас, народ (націю), людство, державу, а пріоритети між ними мала визначити саме громадська думка.

Як відомо, перший крок до зміни у розумінні світової і національної історії був зроблений Великою Французькою революцією, що саме й породила собою новітню націю, своєрідність якої не обмежується історією власне держави. Вже «...французька націотворчість... стала каталізатором для націотворчих процесів на цілому європейському континенті» [9, с. 24], насамперед у Німеччині, Італії, Австрійській

імперії. Серед слов'янських народів першими підхопили ці загальноєвропейські ідеї нації чехи, серби і поляки ще на початку XIX століття. З'явився певний інтерес до них і в Російській імперії, зокрема, у програмних документах декабристів і кирило-мефодіївців. Але слов'янство дещо трансформувало націєтворчу ідею – скоріше уповільнило її розвиток так званим романтичним націоналізмом, в основі якого лежали етнографічні та фольклористичні праці, студії з життя народу й різних ділянок народного життя, та панславизмом. І тільки на рубежі XIX – XX століть формується національна ідея як синтетичний погляд національної еліти на свою спільноту в якості єдиного континууму та суб'єкта загального історичного процесу. Варто зупинитися на особливостях розвитку цього процесу в Україні.

У кінці XIX – на початку XX ст. нація стає одним з головних суб'єктів історичного процесу. У зв'язку з цим виникають такі поняття, як суверенітет нації, а відтак і суверенітет особи. Соціальна філософія XIX ст. обґрунтовує наявність і інших суб'єктів історичного розвитку. Тут варто пригадати марксизм із його теорією суспільного розвитку, зміною формацій і боротьбою класів. В. Дільтей [13] на вершину історії поставив індивіда, а О. Шпенглер стверджував, що історія можлива лише для «культурного організму», тобто культури [14, с. 467].

Отже, весь різнобарвний спектр, що його породило філософське середовище кінця XVIII – XIX і на початку XX ст., констатував лише одне: «...політичне, державне життя, розуміється, чинник важливий, але поруч нього існують інші чинники – економічний, культурний, що мають часом менше, часом більше значення від політичного» [9, с. 26]. Цим висловом М. Грушевський підтвердив зміну орієнтирів «...з історії держави на історію народу, суспільності» [9, с. 26].

Кризова ситуація, що склалася на рубежі XIX–XX ст. у сфері історії та філософії, не могла не відобразитись на становищі художньої літератури. Нагадаємо, що вказаний період належить до так званої доби модернізму в українській літературі, яка відбиває нові політичні, економічні, національні та соціальні умови життя, висуває нові ідеї, теми, нові художні стилі. Йдучи за загальноєвропейським зразком, письменники нової генерації стають на шлях модернізму. Не дивлячись на несприятливі внутрішньополітичні умови для розвитку літератури в Україні, нові течії сприяли появі таких стилів у літературі, як імпресіонізм, символізм, неоромантизм, а згодом, і футуризм. Звичайно, що в такій ситуації неминучим був і конфлікт між представниками старих та нових літературних груп, що на літературний кшталт мав форму полеміки, інколи складної та гострої. У 1901 році Іван Франко писав: «Ніколи досі на ниві нашого слова не було такого оживлення, такої маси конфліктів, суперечних

течій, полеміки, різномірних думок, таких глибоких переворотів» [10, с. 375].

Але вже в перші десятиріччя ХХ ст. нова українська література остаточно дійшла до свого утвердження і мала, насамперед, імпресіоністичний характер. До генерації її представників можна віднести й Івана Франка, але зауважимо, що його творчість виступає окремою сторінкою як в історії, так і в літературі, саме з національної та політичної точки зору. Цьому сприяли особливості формування його світогляду. Постійний світоглядний рух, світоглядні зміни – ось що характеризує Івана Франка подекуди як «загадкову» особистість, але здебільшого – надособистість, до розуміння якої ми приходимо лише тепер, заповнюючи «білі плями» та надолужуючи ту «незрозумілість», на яку вказували його сучасники.

З огляду на тему статті, методологічне значення має проблема взаємозв'язку історії та літератури. На цей взаємозв'язок і здатність синтезувати наукове й художнє пізнання як досягнення та відкриття людської цивілізації вказували ще античні автори. Недарма упродовж століть був поширений поділ історії на «наукову» та «описову», яка в образній формі розповідає про конкретні історичні події. Згодом, у ХІХ ст., історія переходить у сферу гуманітарних наук, але не втрачає власних літературно-художніх можливостей. Іван Франко саме і був таким «науковим істориком» – він творив історію як науку, поєднуючи її з неординарною власною філософією, виступаючи як історіософ науково-літературного спрямування. До характеристики І. Франка цілком підходять слова Гете, який зазначав: «І нащо існували б поети, якби вони тільки повторювали розповіді істориків. Поети повинні йти далі...» [1, с. 43]. Іван Франко став героєм такого визначення ролі поета в осмисленні історії. У його творчості знайшли відображення не лише національні мотиви, але й проблеми всесвітньої історії у філософсько-художньому трактуванні. Для нього дослідження історії нації неможливе без вивчення історії держави. Суб'єктом історичного процесу, як ми переконаємося пізніше, на думку Івана Франка, є, насамперед, народ і особа як суб'єкт цього народу.

Заслугує на увагу той факт, що більшість художніх творів Івана Франка мають подвійний зміст і слугуватимуть джерелом дослідження як проблем з всесвітньої історії, так і поглядів на історію України. Варто зупинитися докладніше на аналізі тематичної спрямованості наукових творів письменника, специфіки й рівня висвітлення піднятих тем, ступеня історизму в них, огляді джерел, що були використані при підготовці до написання, і, зрештою, на з'ясуванні загальноісторичних та історіософських проблем, поставлених Іваном Франком у своїх творах.

Серед наукових творів, у яких вчений простежує історичний процес, еволюцію, вдосконалення суспільного життя, слід виокремити: «Що таке поступ?» (1903 р.), «Мислі о еволюції в історії людськості» (1881 р.).

Вчений вважав ХІХ ст. перехідним і переломним періодом в історичному розвитку суспільства, а такому переломному етапу в історіософії Франка відводилася особлива і специфічна функція, коли якраз і народжувалися та діяли «геніальні одиниці», уособлюючи діалектичну єдність трьох складових – людини, культури, історії. На цю характерну рису філософії історії Франка вже звернули увагу дослідники. О. Пахльовська, зокрема, зазначила, що «...українського вченого цікавлять насамперед періоди суспільної кризи та занепаду, оскільки, з його точки зору, саме в характері кризи закладені шляхи подальшого розвитку» [5, с. 181]. До

ширших узагальнень дійшла Т. Гундорова, – вона поставила питання про новизну культурно-історичної концепції Франка, пов'язавши її з «...поняттям цивілізаційного процесу, в якому особлива роль належить так званім «перехідним» епохам – періодам особливо інтенсивного, різнопланового суспільно-культурного розвитку, коли визначальною культуротворчою силою стає цілеспрямована діяльність нового покоління та окремих його представників» [2, с. 2]. І. Франко намагався через виокремлення перехідних, переломних і кризових епох відчуті й зафіксувати, дати, зрештою, наукове пояснення того специфічного ритму історичного руху, що виявляється у непередбачуваному, у співіснуванні різних культурно-цивілізаційних епох.

У праці «Що таке поступ?» (1903 р.) вчений підходить до проблеми історичного прогресу, поділяючи проблему на дві частини: «Одно те, що все на світі змінюється і ніщо не стоїть на місці, а друге – друге не таке певне, більше питання, ніж твердження: чи змінюється на ліпше, чи на гірше?» [12, с. 302]. Однозначної відповіді автор не дає, більш того, наводить приклади ніби на підтвердження першого питання про можливість поступального розвитку суспільства, але на цей раз з істотними застереженнями: «Люди йдуть наперед, то правда, знаходять по дорозі все щось нового, але часто й гублять не одно таке, за чим пізніше мусять жалувати. Іноді буває й так, що тратять майже все те, до чого перед тим доробилися сотками літ» [12, с. 304]. Далі вчений деталізує це положення: «З усього того, що ми сказали досі, видно деякі цікаві речі, які слід зятати собі. Перше те, що не весь людський рід поступає наперед. Велика його частина живе й досі в стані, коли не повної дикості, то в стані, не дуже далекім від неї. Друге те, що той поступ не йде рівно, а якось хвилями: бувають хвилі високого підйому, а по них наступають хвилі упадку, якогось знесилля і зневір'я, потім хвиля знов підіймається, знов по якимсь часі опадає і так далі. А третє, що той поступ не держиться одного місця, а йде мов буря з одного краю до другого, лишаючи по часах оживленого руху пустоту та занепад» [12, с. 304].

І. Франко ілюструє свої висновки посиланнями на вавилонську, єгипетську, індійську, китайську та античну цивілізації, європейське середньовіччя та новітню історію людства. Дуже істотним тут є акцент на просторових координатах суспільного поступу, на які так само поширюється нерівномірність, асиметричність, нестабільність здобутків поступу та їх розподілу між різними регіонами та країнами. Власне поєднання двох вимірів – часового і просторового – наводить вченого на питання про головний критерій та єдину міру, що може визначити остаточне рішення про існування суспільного поступу. Очевидно, що це старе питання про щастя – не всього людства, звичайно, а окремої «людської одиниці» – питання фундаментальне для історіософії, яка будується на тріаді «людина-культура-історія». Воно лишається відкритим, нерозв'язаним, незалежно від того, визнається чи ні поступ в історії людства.

І. Франко, відкидаючи внутрішнє самоусвідомлення «щасливого» життя як критерій людського поступу, не зупиняється на констатації цього факту, а пробує аналізувати проблему людського прогресу. Вчений категорично дистанціюється від вчень типу русоїзму або толстовства – їх засновники і послідовники «забувають, ...що та улюблена їх первісна рівність зовсім не була таким раєм, як їм видається. У дикім стані чоловік зовсім не був ані рівний з іншим, ані щасливіший, приміром, від вовка, льва або коня. Він жив у вічній страсі та вічній ворожнечі з цілим оточенням» [12, с. 325].

У пошуках розв'язання цього питання вчений звертається до постулатів позитивістського світогляду, перевіряючи схему, що була застосована у «Мислях о еволюції в історії людськості» – історія людства подібна до історії природи, що особливо переконливо довів Ч. Дарвін теорією про боротьбу за існування. Однак «Мислі...» були написані 1881 р., а «Що таке поступ?» – 1903 р., і це далось взнаки. Франко визнає, що «...дарвінова наука не витворила поняття розвою і поступу, але подала нам ключ для його розуміння» [12, с. 328]. Та надто простолінійне користування тим ключем також заводить у глухий кут: «Дарвіністи як у природі, так і в відносинах між людьми завжди стоять на тім, що хто дужчий, то й ліпший; хто переміг у боротьбі, той і має право за собою... Свобода боротьби – то повинна бути основа людської політики» [12, с. 342].

Далі в його роботі послідовно розглядаються погляди на історичний прогрес анархістів та тих, котрих вчений називає «комуністами». Анархізм репрезентують Е. Реклю, П. Кропоткін, П. Прудон і, щоправда лише частково, – М. Драгоманов. У цьому розділі цікавим є формулювання, яке єднає т. зв. анархізм із звичайнісіньким «буржуазним» лібералізмом (бо саме так визначали світогляд М. Драгоманова радянські дослідники): «Кожна людська особа сама для себе цілий світ, кожна в своїх очах має право жити як їй хочеться, розвиватися як може...» [12, с. 332]. Франко не заперечує рацію такого формулювання, але не вірить у здійсненність «анархістського» ідеалу федерації самодіяльних громад, що мала б замінити державу (такий ідеал федералістичного устрою пропагував М. Драгоманов). «Комуністи» у Франка – то соціалісти-утопісти від Кампанелли до Оуена. Найбільша перешкода реалізації комуністичної утопії – у неможливості «тісної спільності», як того вимагає комуністичний ідеал, «між різними народами та ступенями цивілізації» [12, с. 338].

І. Франко мусив щось протиставити соціалістичній «народній державі», яка так само, як всі інші до цього розглянуті проекти, «не витворила би раю на землі, а була би в найліпшій разі великою завадою для дійсного поступу» [12, с. 342]. Отже, переконання щодо існування дійсного поступу, тобто еволюції людського суспільства по висхідному шляху, від гіршого до кращого, потім – до ще кращого і т. д., аж до кінцевої мети, – лишається в історіософії Франка ніби непорушним. Пишемо «ніби», тому що, по-перше, те, що висувається вчений як альтернатива всім перерахованим вище шляхам прогресу, не є достатньо переконливим ні з точки зору тодішньої соціально-економічної і політичної ситуації, ні тим більше – з погляду сучасності. По-друге, в інших працях, присвячених конкретним культурно-історичним епохам і періодам, І. Франко дуже суттєво корегує задеклароване переконання у поступальному русі історії.

Перш ніж перейти до аналізу цих праць, спробуємо пояснити, чому нам видається непереконливим підсумковий розділ роботи «Що таке поступ?». Справа в тому, що пропонований у ньому проект американського економіста Г. Джорджа націоналізації землі (прихильно прокоментований вченим ще 1888 р. у статті «Удержавнення землі» [11, с. 106–112]), полонив Франка тим, що, на відміну від К. Маркса, Г. Джордж звернув, за словами вченого, увагу не на «фабрики й промисел», а на «села й рільництво» [12, с. 342]. Та спроби реалізації цього проекту в Британії та Німеччині не дали очікуваних результатів, отже, годі було й говорити про якесь ширше – історіософське – значення тієї часткової, суто економічної теорії. Правда, Франко

віднайшов таки у Г. Джорджа істотний і важливий для себе момент – на противагу інтернаціоналізму К. Маркса і соціал-демократії американський економіст «...висунув на перше місце інтереси поодинокі нації як найбільшій одиниці, яку чоловік може обняти своєю практичною працею. І ся Джорджева думка пустила широке коріння. В Америці й Англії залунали оклики: земля для народу, але з додатком: англійська земля для англійського народу! Америка для американців» [12, с. 344].

Свою працю вчений закінчує масштабними узагальненнями філософського плану. Їхню функцію було покладено на досить загальну тезу: що таке поступ і чи можливий він? Він обережно переводить це питання у світ людської суб'єктивності, індивідуальних відносин між людьми, тобто в площину культури як «людського» обличчя історії. Справді, як ще можна зрозуміти Франкову апеляцію до почуття гуманності: «Як бачимо, – пише вчений, – обік зросту багатства, науки й штуки зросло також почуття милосердя, любові до людей, справедливості» [12, с. 345]. Продовжуючи досліджувати питання історії розвитку суспільства, вчений приходить до узагальнюючого висновку, що людство в процесі свого розвитку починає переконуватися, що саме по собі багатство, наука, техніка не може дати людині повного щастя. Міру власного щастя людина може відчутти лише в певному суспільстві, в родині, громаді, нації, у порівнянні свого становища зі становищем іншої людини в цьому суспільстві. У своїй праці «Що таке поступ?» І. Франко приходить до висновку, що основою еволюції будь-якого суспільства має бути почуття любові до інших людей. На підтвердження цієї тези слугують власні слова вченого: «Скріплення, уточнення того почуття любові до інших людей, до родини, до громади, до свого народу – отсе основна підвалина всякого поступу; без неї все інше буде лише мертве тіло без живої душі в ньому» [12, с. 345].

І. Франко наприкінці свого дослідження історичного поступу кидає грікі слова про те, що керма того поступу тримають «голод» і «любов», а «людського розуму в числі тих кондукторів нема і, певно, ще довго не буде» [12, с. 346]. Але це зовсім не стосується здатності людського розуму принаймні збагнути парадокси історичного розвитку. Історіософські пошуки українського вченого були помітним виявом такої здатності.

І. Франко як автор «Мислей о еволюції в історії людськості», як історик, здобувач «історичної правди», не міг обмежити себе вузькими межами позитивістського історичного методу. Останній, за визначенням Коллінгвуда, зводився до двох головних правил: «1) Кожний факт належить розглядати як об'єкт, який може бути пізнаний окремим пізнавальним актом або в процесі дослідження... 2) Кожний факт вважався не тільки незалежним від усіх останніх, але й незалежним від того, хто пізнає, так що всі суб'єктивні елементи (так їх називали), що вносилися точкою зору історика, мали бути знищені. Історик не повинен давати оцінки фактів, його справа – сповістити, які вони були» [3, с. 126]. Тут реалізувалася вихідна теза позитивістської філософії щодо історичного пізнання – тотожність природничого та суспільно-історичного процесів, отже, і придатність методів природознавства до суспільствознавчих досліджень. Осць як це положення сформульоване самим Франком: «...поза як дякувати вислідам учених, почавши від Гете аж до Дарвіна і Гекслі, звалений зістав переділ між чоловіком і звірами, і чоловік з цілі і вінця усеї природи очутився тільки одним огнивом її безконечного ланцюга, то й не дивно, що іменно ті самі закони біологічні, викриті в зоології, сміло приложені

до чоловіка, до суспільності людської зі всіма її матеріальними і духовними здобутками». Правда, в праці «Мислі о еволюції в історії людськості» містяться поважні застереження щодо «належного знання і розуміння» при поєднанні різних наук, та все ж остаточний висновок однозначний: «Науки суспільні ніяким світом не можуть відриватися від ґрунту загального природознавства, бо тільки на тім ґрунті й можливий їх зріст» [8, с. 83].

Після «Мислей о еволюції в історії людськості» (1881 р.) Франко публікує цілий ряд великих досліджень, присвячених історії культури – як культури «вищих верств», так і народної культури: «Візантійська література» (1894 р.), «Варлаам і Йоасаф» (1895–1897 рр.), «Поезія XIX віку і її головні представники» (1895–1899 рр.), «Данте Алігєрі», «Характеристика середніх віків» (1905–1913 рр.), «Історія української літератури. Частина I. Від початків українського письменства до І. Котляревського (1909 р.)», «Найстарші традиції культурного життя в Південній Русі» (1912 р.), праці про Хмельничину в піснях, думках і віршах. Крім того, вченому належить багато заміток, а також більших чи менших статей, рецензій, відгуків тощо, де містяться багато цінних, з нашого погляду, думок. Хоча, цілком природно, що окремі конкретні спостереження і узагальнення з часом втратили своє наукове значення, змінилися на інші.

Але не так складається справа з історіософськими узагальненнями вченого. Триєдина формула: «людина – культура – історія», яка була фактичним філософським кредо історичних досліджень Франка, опинилася у перші пострадянські роки в центрі уваги філософсько-історичних обговорень (що мало і має вирішальне значення в подоланні марксистської концепції «лінійного» історичного прогресу у вітчизняній історіософії). Ось декілька ненавмисне вибраних прикладів, що підтверджують це: матеріали «Круглого столу» журналу «Вопросы философии» на тему «Філософія й історична наука»; виступ А. Ф. Зотова: «Якщо ми визначимо науку «історію» як науку про людський час, а історію – як спосіб людського буття, то зможемо для початку віднайти спільний ґрунт для наших дискусій» [6, с. 19]; А. Я. Гуревич: «Потрібне переміщення центру уваги з вивчення економічної історії на вивчення історії культури, духовного життя...» [6, с. 21]; Є. Б. Рашковський: «Важливо зрозуміти, що... внутрішнє життя людського духу, котрий розвивається у часі, є однією з найважливіших констатуючих засад історії. Не враховуючи цю засаду або ж ухиляючись від наміру її будь-яким чином виявити, дослідник втрачає людську специфіку історії» [6, с. 256].

Принципове значення для кожного історика має розуміння ним історії як науки. Суб'єктивізм у висвітленні історичних явищ і фактів, голий емпіризм, тобто нагромадження фактів без їх відповідного аналізу, або повне ігнорування їх, в однаковій мірі веде до заперечення закономірностей суспільного розвитку. І. Я. Франко надавав великого значення фактам, розглядаючи їх як прояв об'єктивних закономірностей історичних процесів. Свій погляд на історію як науку він найчіткіше висловив у праці «Мислі о еволюції в історії людськості». «У нас звичайно привикли називати історією факти (і то звичайно тільки «важніші» факти), т. є. війни, трактати, революції і т. д., – читаємо у цій праці. – Розуміється, що вважаючи історію збірником тільки таких фактів, повище наше твердження (про «сторонність» історії.) буде до неї зовсім не примісне. Бо й як же бути сторонничим наприклад, в толікуванні ієрагліфів, в реєструванні королів та трактатів?» [8]. Як уже зазначалось, під історією І. Франко

розумів простеження внутрішнього зв'язку між фактами, тобто таке згрупування поодиноких важливіших і дрібніших фактів, щоб з них виходив якийсь «сенс», тобто, щоб видно було певні основні закони природи, що управляють тими фактами і викликають їх.

Визначаючи суть та завдання історичної науки, І. Франко відстоював принцип партійності, бо ж кожен історик живе в суспільстві, відбиває інтереси того чи іншого суспільного класу. На його думку, «надпартійної» історії не буває взагалі. «Кожне сторонництво, – писав Франко, – має свій світогляд, своє поняття всесвітньої історії. Правда, нас іще морочать по школах і німецькою метафізичною фразою: історія – наука безстороння, вона не може мішатися в спори сторонництва, вона мусить стояти понад сторонництвом. Як коли б се було можливе, як коли б історик не був чоловіком, сином певного часу, певного народу, вихованим в певних поняттях і поглядах, від котрих впливу ще ніхто на світі не увільнявся» [8, с. 76]. Історія як наука про розвиток суспільства і життя народних мас, відзначав він, перебудовувалась політичними партіями відповідно до інтересів тих класів, які вони представляли.

Поряд із цим, вчений говорить про необхідність застосування наукових методів у будь-якому дослідженні, зокрема, і в історичному. Науковість методу є елементарною вимогою до кожного історика-дослідника. Адаже від цього у великій мірі залежить рівень глибини й об'єктивність висновків автора. Ось чому І. Я. Франко виступав проти суб'єктивізму, проти підтасовування фактів для обґрунтування наперед визначених схем, проти тенденційного ігнорування тих фактів, які не вкладались у ці схеми. Ці думки висловлені ним у праці про революціонера-демократа О. С. Терлецького [7], який, не будучи за фахом істориком, допускав у своїх історичних та історико-літературних працях серйозні помилки методологічного характеру. Ставлячись з глибокою повагою до творчості О. С. Терлецького, І. Я. Франко вважав за потрібне висловити свою незгоду з його методом дослідження. «І коли новознайдений факт, – писав І. Я. Франко, – не підходив під його (тобто Терлецького) конструкцію, він або відмовляв йому значення, або силкувався обернути його таким боком, щоб він ськ чи так «надався» йому. Звідси й виходило, що в його історичній праці не самі факти, їх хронологічна черга та генетичний зв'язок, а виклад їх значення та критика їх мотивів і принципів стояли на першому місці. З цього погляду Терлецький був учеником німецьких істориків – суб'єктивістів в роді Роттека, Гервінуса й Шерра, що писали історію не для доходження історичної правди...» [7, с. 59].

Аналізуючи незакінчену рукописну працю О. С. Терлецького «Первочини великоруського народу», І. Я. Франко знову ж таки критично висловився про його дослідницький метод, підкреслюючи необхідність вдумливої оцінки фактів і наукових аргументів. «Ся метода (тобто метод О. С. Терлецького) не стільки історична, як радше публіцистична або властиво адвокатська, – писав І. Франко, – автор любить виставити наперед тезу, а потім доказувати її відповідно підібраними фактами та силогізмами; для історика навпаки важні не тези, а факти й їх значення. Свої факти й аргументи бере О. Терлецький із джерел та підручників in credo (на віру), не вдаючись в їх критику, в аналіз їх значення, автентичності та вірогідності; історик власне на ті боки справи звертає головну увагу» [7, с. 15]. Як бачимо, І. Я. Франко надавав великого значення вмінню історика користуватись джерелами, необхідності критичного підходу до них, визначенню їхньої автентичності та вірогідності.

1. *Гете И. В.* Собрание сочинений: в 10 т. Т. 10: Об искусстве и литературе / И. В. Гете; пер. с нем. Н. Ман. – Москва: Худож. лит., 1980. – 510 с. 2. *Гундорова Т.* Франко – не каменярь / Тамара Гундорова. – Мельбурн: Ун-т ім. Монаша, 1996. – 151 с. 3. *Коллингвуд Р. Дж.* Идея истории: автобиография / Р. Дж. Коллингвуд; переводы, комментарии Ю. А. Асеева. – Москва: Наука, 1980. – 485 с. 4. *Лисяк-Рудницький І.* Интеллектуальні початки нової України // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: у 2-х т. Т. 1 / Іван Лисяк-Рудницький; пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкеевої. – Київ: Основи, 1994. – С. 173–174. 5. *Пахльовська О.* Культура середньовіччя та раннього італійського Відродження в інтерпретації Івана Франка / О. Пахльовська // Іван Франко і світова культура: матеріали Міжнародного симпозиуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня 1986 р.): у 3 кн. Кн. 1 / упоряд. Б. З. Якимович. – Київ: Наукова думка, 1990. – С. 179–182. 6. *Философия и историческая наука: (материалы «Круглого стола»)* // Вопросы философии. – Москва, 1988. – № 10. – С. 18–64. 7. *Франко І.* Д-р Остап Терлецький: спомини і матеріали // Іван Франко. Зібрання творів: у 50 т. Т. 50: Літературно-критичні праці (1900–1902); гол. ред. Є. П. Кирилюк / Іван Франко. – Київ:

Наукова думка, 1989. – С. 304–370. 8. *Франко І.* Мислі о еволюції в історії людськості // Іван Франко. Зібрання творів: у 50 т. Т. 45: Філософські праці; гол. ред. Є. П. Кирилюк / Іван Франко. – Київ: Наукова думка, 1986. – С. 76–139. 9. *Франко І.* Нариси історії українсько-руської літератури до 1890 р. / Іван Франко. – Львів: Накладом Українсько-руської видавничої спілки, 1910. – 460 с. 10. *Франко І. Я.* Радикали і релігія // Іван Франко. Зібрання творів: у 50 т. Т. 45: Філософські праці; гол. ред. Є. П. Кирилюк / Іван Франко. – Київ: Наукова думка, 1986. – С. 268–271. 11. *Франко І. Я.* Удержавлення землі // Іван Франко. Зібрання творів: у 50 т. Т. 44. Кн. 2: Економічні праці (1888–1907); гол. ред. Є. П. Кирилюк / Іван Франко. – Київ: Наукова думка, 1985. – С. 106–112. 12. *Франко І. Я.* Що таке поступ? // Іван Франко. Зібрання творів: у 50 т. Т. 45: Філософські праці; гол. ред. Є. П. Кирилюк / Іван Франко. – Київ: Наукова думка, 1986. – С. 300–348. 13. *Франко І.* *Ukraina irredenta* / І. Франко // *Житє і слово.* – 1895. – Т. 4. – С. 471–483. 14. *Шпенглер О.* Закат Європи / О. Шпенглер; авт. вступит. статті А. П. Дубнов, авт. коментарієв Ю. П. Бубенков і А. П. Дубнов. – Новосибірськ: ВО «Наука», 1993. – 592 с.

УДК 398:323.113(=161.2)

Людмила Сорочук

Форми збереження й побутування етнокультурної традиції в українській діаспорі

У статті піднімається проблема функціонування та збереження української народної традиції в умовах міграції. Досліджується специфіка українського культуротворення за межами держави.

Ключові слова: українська діаспора, міграція, культуротворення, етнокультурна традиція, культура діаспори.

In article considered the problem of functioning and preservation of Ukrainian folk traditions in the conditions of migration. The specificity of Ukrainian culture's formation outside the state is investigated.

Keywords: Ukrainian Diaspora, Migration, Cultural-building, Ethno-cultural Tradition, Culture of Diaspora.

Дослідження соціокультурного життя українців за межами історичної Батьківщини показує, що українська діаспора не тільки зберегла свою національну своєрідність, а й розвинула і примножила культурну спадщину української нації. Тому в розробці концепції історичного розвитку української культури фундаментального значення набувають дослідження життєдіяльності української діаспори в контексті загальнонаціонального культурного процесу.

Сотні тисяч, а на загал мільйони українців проживають на теренах Росії, Казахстану, Молдови, Польщі та інших держав. Перебуваючи на новому місці проживання, в іншомовному середовищі, українські емігранти облаштували свій побут, створили, здебільшого, досить міцні етнічні групи на землях Канади, США, Австралії. Значно меншою є українська діаспора у країнах Західної Європи – у Німеччині, Франції, Англії тощо. Відомо, що двадцяте століття позначилося помітним економічним розвитком, але це століття ознаменувалося також і зростанням організованості й потужною активізацією українського громадського та культурного життя за межами материкової України. Етнічні українці, які мешкають поза політичними кордонами своєї історичної Батьківщини, але не втратили з нею духовний зв'язок, належать до тих емігрантів, яких в науковій літературі позначають терміном «*українська діаспора*».

Українська еміграція відбувалася чотирима основними «хвилями». Перша хвиля – трудова, друга – інтелектуальна, третя – політична й четверта – економічна. Від початків формування й до сьогодні українська діаспора як соціокультурне явище стало об'єктом вивчення для багатьох дослідників. Вивченню різних аспектів української діаспори в усіх його виявах присвячена велика кількість наукових

праць у зарубіжній та вітчизняній історіографії. Однією з вагомих робіт про життя української діаспори є дослідження С. Наріжного «Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома війнами» [7]. Однак тривалий час це джерело інформації було «закритим». Лише після здобуття незалежності нашої держави з'явилися праці, що ознайомлюють читача з явищами і процесами громадсько-культурного життя українців за кордоном [1; 9; 10; 11].

Цікавою роботою у сфері дослідження української діаспори є праця Ф. Заставного, де автор подає дані про мову, культуру, шкільництво, традиції та звичаї, мистецьку діяльність, літературу, громадсько-політичне й релігійне життя українців у США. Автор не обминає теми збереження українською діаспорою національних традицій: «Певну роль у збереженні мови, звичаїв та інших культурно-історичних надбань українського народу відіграє церква. Вона сприяла і сприяє консолідації емігрантів за релігійними та національно-етнічними ознаками» [5, с. 23–24]. Важливим є те, що більшість дослідників вказують на високу національну свідомість і велике бажання українських емігрантів зберегти свою національну ідентичність, мову, традиції й етнічну культуру в чужій країні.

Варто зауважити, що духовна спадщина народу України включає надбання національної культури українців, що створені як в Україні, так і за її межами (діаспорна культура). Упродовж десятиліть в українській діаспорі зібрано значний духовно-культурний потенціал, українцями створено наукові, літературні, мистецькі цінності. Далеко від рідної землі працювали і працюють багато видатних українських науковців, композиторів, артистів, художників, письменників. Очевидним є те, що мистецькі твори як відомих митців, так